

Совтис Н. М.,
Національний університет “Острозька академія”, м. Острог

ВІДОБРАЖЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У ЦИКЛІ ПОЕЗІЙ “PIEŚNI WOJACKIE” ЗІ ЗБІРКИ “PIEŚNI OD ZNOJU IZ WOJU” Л. ВЕНГЛІНСЬКОГО

У статті розглянуто цикл поезій Льва Венгліньського “Pieśni wojackie”, простежено роль слів-символів у вираженні світоглядних позицій поета, визначено зв’язок між мовою творів та світобаченням письменника.

Ключові слова: символ, лексична одиниця, мотив.

В статье рассмотрен цикл поэзий Льва Венглинского “Песни солдат”, прослежена роль слов-символов в выражении мировоззренческих позиций поэта, определена связь между языком произведений и миропониманием писателя.

Ключевые слова: символ, лексическая единица, мотив.

The article considers series of poems of Leo Venglinsky “Songs of warriors”, traces the role of word-symbols in terms of ideological position of the poet, defines the relationship between language and world view in the works of the poet.

Key words: symbol, lexical unit, motive.

Незважаючи на численні дослідження на тему мовної картини світу, цьому поняттю в сучасній лінгвістиці й надалі присвячують свої праці чимало вчених. На особливу увагу заслуговує праця А. Мойсієнка “Мова як світ світів. Поетика текстових структур”. На думку автора: “Мова ... постає як своєрідний світ світів, де парадигматика кожного окремого може бути розглянена на іманентному (внутрішньомовному) рівні; на рівні “мова – “зовнішній світ”; осібно – на рівні тексту” [2, с. 9]. Щодо іманентного світу мови, то йдеться про світ, зумовлений внутрішніми законами мови. Маємо на увазі цілковиту автономність системних відношень на рівні фонетичних, морфологічних, синтаксичних тощо одиниць, не залежних у своєму онтогенезі від жодних суспільних, соціальних умов.

Зовнішньомовна парадигма передбачає функціональний аспект дослідження слова на принципах антропоцентризму, когнітивізму. А. Мойсієнко пише: “Слово – не лише ідеальний адекват дійсності; будучи самою дійсністю (матеріальною, духовною), воно здатне поширюватися в просторі і часі, нести інформацію, випромінювати емоційно-експресивну енергію... Такими прикладами можуть бути аксіологічні координати – добра і зла, краси і потворства тощо, які характеризуються відповідною парадигматикою номінацій на лексичному рівні... Всі ці координати знаходять вияв у словесно-понятійному, словесно-образному світі мови-тексту, складному у своїй ієрархічності ... Цей світ, як правило, багатоаспектний, багатовимірний. Тому спеціальні маркери (лексичні, граматичні, графічні тощо) покликані бути в ньому організаційно, інтендно зумовлюючими на вертикальних і горизонтальних лініях, лініях перетину емоційно-сміслових енергій композиційної, образно-динамічної структури” [2, с. 11-12]. Дослідник робить висновок, що мова-текст репрезентує і індивідуальний світ окремого автора, окремого твору, і мовотворчість певного історичного періоду, певної епохи. І в кожному випадку маємо справу з ознаками-маркерами, що характерні для авторської індивідуальності, фрагменту мовотворчості у відповідних часо-просторових межах [2, с. 12].

На нашу думку, у літературному творі певної епохи відображаються особливості розвитку мови даного періоду на всіх мовних рівнях. Окрім того, використовується власний досвід автора, що передбачає також досвід і традиції його епохи, для відтворення реалій твору. Варто зазначити, що значна роль належить письменникам у формуванні і розвитку саме літературної мови, адже митці слова не лише використовують і трансформують існуючі мовні елементи, але неодноразово є авторами новотворів у власній мові. Мова формує культуру, а культура впливає на мову, яка є одним з найважливіших чинників, що акумулює і зберігає культурний досвід певної країни. Часто в літературних творах знаходимо приклади, т.зв. взірці для наслідування (напр., таким взірцем виступає головний герой).

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що саме в поетичному тексті спостерігаємо систему індивідуально-авторських символів зі своїми законами внутрішньо-іманентної організації та зовнішньої прагматики. Як стверджує А. Мойсієнко “символічно означене слово, що стає таким на основі колективного досвіду покоління, культурно-історичного, суспільного розвитку, здатне виконувати конститутивну, знакову функцію в комунікативному, мовно-образному світі, репрезентуючи не лише чільні загальнолюдські поняття, а й виразно характеристичні ознаки окремих націй, етносів” [2, с. 15].

Отже, дуже важливо на матеріалі численних прикладів з народно-поетичної творчості, класичної і сучасної літератури простежити динаміку певних символів, взаємозв’язок з іншими лексичними одиницями, показати, як зберігається, видозмінюється його образна семантика в різних контекстах.

Нашою метою є визначити зв’язок між мовою творів та світобаченням Л. Венгліньського, розкрити роль слів-символів у вираженні світоглядних позицій письменника. **Матеріалом** слугували твори з циклу поезій “Pieśni wojackie” зі збірки “Pieśni od znoju iz boju”.

Ім’я Л. Венгліньського належить до числа недосліджених і маловідомих в українському та польському мовознавстві. Поет писав свої твори українською та польською мовами, свої праці підписував псевдонімами: Лірик Надністрянський, Кость Правдолюбець із Сзуполя, Годземба. В Україні ім’я і творчість Л. Венгліньського стали відомими завдяки Р. П. Радішевському, який віднайшов ці праці в бібліотеці Ягеллонського університету м. Кракова наприкінці минулого тисячоліття. Про життєвий і творчий шлях поета маємо небагато відомостей. Серед них цікавою є згадка у статті “Азбучна війна в Галичині 1859 р.” І. Франка “... Про час його народження, життя та

виховання не знаємо нічого. Свою письменницьку діяльність він розпочав ще 1848 р. польськими та руськими віршиками, а в р. 1858 розвинув досить велику плодючість, випустивши окремими книжками три збірки поезій під заголовком “Łuczy” (в трьох частях), “Oman” і “Rusałka”, які всі автор уважав одною цілістю, додавши до них спільний словарець менше вживаних руських слів ...” [3, с. 630]. Як складалося життя поета можна також довідатися, а іноді й здогадуватися з передмов до збірок і з самих творів. У передмові до збірки “Snopek z niw sławiańskich i obsuch” Л. Венгліньський пише, що народився і виховувався на прекрасному березі Дністра, а руське село від дитинства стало для нього ідеалом краси. Далі вказує, що довелося прожити кілька років у “чужій стороні” (як свідчить україномовна творчість, такою стороною, очевидно, була Волинь), а згодом доля його закинула до “підгорян”, де він познайомився із місцевими звичаями, обрядами, віруваннями та фольклором [2, с. 15].

Окрім збірок, написаних українською мовою, автор видав польськомовні твори: “Pieśni od znoju i z boju”, “Echo z-za Tatr i Karpat”, “Snopek z niw sławiańskich i obsuch”, “Echo z ziemi łez i krwi i parallela historyczna”, “Migotki”, “Plewa i ziarno”, “Dźwięki z polskich siód i pół”.

Збірка “Pieśni od znoju i z boju”, вийшла в Кракові в 1885 році. Автор присвятив свої твори “Wytrwałym pracownikom wszystkich warstw i zawodów społeczeństwa polskiego, z życzeniem jedności myśli i działań”. Вірші зі збірки Л. Венгліньського, які він сам називає піснями нагадують за темами, сюжетами та використаними мовними засобами народні пісні.

У сучасному мовознавстві ґрунтовний аналіз мовної картини світу в текстах слов'янських народних пісень здійснив А. Брацкі [4], який порівнює мовну картину світу двох етнічних слов'янських груп: кашубів і українців. На підставі здійсненого аналізу, дослідник робить висновок, що головну роль у створенні мовної картини відіграють стійкі фрази і ключові слова, специфіка функціонування ключових слів у народних піснях полягає у їх своєрідній тривимірності – називання, значення і ймовірність правильного вживання в даній образній картині.

У нашому дослідженні ми розглянемо цикл солдатських або рекрутських пісень. Для цих пісень характерне поєднання реалістичної конкретності з метафорично-символічною образністю, вони багаті на традиційні для народного епосу метафори, постійні епітети, порівняння. Саме в них узагальнено відображається світ людських доль в усьому його різноманітті.

Слова-символи, використані Л. Венгліньським у цьому циклі поезій, є ключовими для розуміння і вираження світоглядних позицій поета.

Отже, у творах циклу поезій “Pieśni wojackie” Л. Венгліньського піднімається тематика важкої примусової служби в армії молодих юнаків. Наприкінці XVIII ст. російський царський уряд в Україні запровадив рекрутство. Тоді служба у війську була фактично довічною: якщо рекрут не гинув на війні, то повертався додому дуже старим або калікою. У XIX ст. у війську служили 25 років. З 1884 р. такі набори замінили загальновійськовою повинністю, а назву ‘рекрут’ – на ‘солдат’. На Західній Україні було схоже явище – вербування до Австро-Угорської армії. Термін служби час від часу зменшувався, на початку XX ст. він становив 5 років. Але умови служби майже не змінювались. Щоденна виснажлива муштра, багатогодинні стояння на варті, жорстокі покарання за найменшу провину, погане харчування, холод і бруд у казармах, тяжкі походи, криваві бої, поранення, каліцтва робили солдатське життя просто нестерпним. Душевних мук додавали тривога за долю рідних, туга за своїм селом чи містом, працею на землі, відсутність надії на звільнення – все це відображувала тематика солдатських пісень.

Страшні явища солдатського життя, пов'язані з ним перипетії та сімейні драми, знайшли своє відображення у багатьох віршах Л. Венгліньського, в яких автор оспівує трагічну долю солдата, розкриває його внутрішній духовний світ: думки, почуття, переживання, породжені нелегкою солдатською дійсністю. Центральним образом цього циклу, безумовно, є солдат. Типовий солдат для поета – це молода людина без сім'ї, яка мандрує в далекі світи “Socius doloris”. Л. Венгліньський описує його в різні моменти: під час війни, походу, відпочинку, гуляння, загибелі. Солдат у нього – це втілення залізної дисципліни, порядку, але разом з тим нещаслива людина, для якої війна є страшним випробуванням у житті: “Nauczą pić błoto, z pleśnią jeść suchary, I za lada głupstwo ciężkie znosić kary” [5, с. 344]. “Znoś największy skwar, ponieważ się na słońcu, dniem i nocą brnij po błocie, często cierp i głód, nędzę, wszelki trud, męki trwogi, bo czas srogi” [5, с. 361]. Різні поневіряння гартують людину, саме тому Л. Венгліньський описує й досвідченого солдата, який вже не боїться війни з усіма її наслідками: “Za chatą nam już nie żal matczyną, myśmu przywykli pod czudzym dachem, ni nas nabawia wojna już strachem” (Wojacy) [5, с. 343]. У складні моменти солдат поета звертається до Бога: “A słaWić Cię będę: Boże, w Trójcy świętej” (Ojciec nasz powo-zaciężnego) [5, с. 342]. Як і в народних піснях, солдат або гинув на війні, або повертався до дому калікою: “wszystko'ż to pół biedy, aleć gorszy wtedy, gdy zrobią kaleką – to korona biedy” (Wojaka los) [5, с. 341]; “stracić nogę albo rękę, dać się zsiękać na kapustę” (Dumka Parobczaka) [5, с. 346]. Відмінним від усної народної творчості є змалювання образу дезертира: “nie tak głupim, jak się zdaje, w dobrej chwili drapnę w nogi” (Dumka Parobczaka) [5, с. 346], “w lewo zwrot! I – da drapaka” (Wojsko na żołdzie) [5, с. 361]. Якщо в народних піснях зрада, дезертирство засуджується, то Л. Венгліньський виправдовує юнаків, які мусять зазнавати поневірянь і гинути через нерозважливість та деспотизм правителів.

У своїх поетичних творах автор зберігає специфіку народних солдатських пісень, які поставали в народній уяві певним етапом у людському житті, що складається з трьох основних циклів: відхід до війська, служба і солдатське життя, повернення додому або загибель.

Час набору до війська був переломним у житті парубка. Багаті люди мали змогу “відкупити” своїх синів чи просто підкупити тих, від кого залежав набір. Тому найчастіше вибір падав на бідних людей: до війська повинен був іти вдовиний син або сирота. Епізод рекрутського набору – одна з найпоширеніших тем цього циклу: “na wozach smutno siedzą młodzieńce, jak-by skazańce, czy potępieńce” (Wojacy) [5, с. 342]. Цей момент описаний як страшне горе з усіма його атрибутами: хлопців, які повинні були стати новобранцями без попередження “ловили”, часто їх в'язали шнурками чи замикали в кайдани.

Ach! Iść muszę pomaleńku,
Bo kajdany na mym ręku,
I na ręce i na nodze,

Gorzko w nich biednemu w drodze (Pod eskortą) [5, с. 348].

Вся процедура забирання до війська супроводжувалась голосіннями його рідних:

Oj ludzie wy z głazu! Zostawcież go matce,

Najświętsze wy węzły rwiecie, świętokradce! (Żale matki) [5, с. 338].

Kiedym szedł na wojnę, płakała matula,

Jakby to już każda trafić miała kula (Perswazyja wojaka) [5, с. 354].

Найдраматичнішим моментом в народних піснях, що ставав кульмінацією усього дійства, бо означав остаточний присуд парубкові, було примусове й обов'язкове "гоління" – хлопця стригли "на лисо", що було першим пониженням людської гідності. В поезії Л. Венгліньський теж використовує цей елемент.

Vo mi włosy ostrzyżono, дано w dłoń karabin (Dwie służby) [5, с. 357].

Щодо образу армії у поетичних творах автора, то як синонім Л. Венгліньський вживає слово школа з прикметником тяжка: "wiążą do ciężkiej szkoły" (Wojacy) [5, с. 343], адже, там можна здобути певні знання та досвід: після армії "kał swój cenić będą umieli" (Wojacy) [5, с. 343]. Образ армії асоціюється також з важкою працею: "dziesięć lat żywota mego przepędziłem w trudzie" (Dwie służby) [5, с. 357].

Тема набору до війська завершується мотивами прощання хлопця з рідними та проводами усього села з передчуттям, що він загине, не повернеться:

Czegoż się oni? Czego się smućą?

O! Bo już do dom z drogi nie wrócą (Wojacy) [5, с. 343].

Автор використовує назви птахів: чорний грач, ворон, крук, які теж в народній уяві асоціюються з загибеллю:

Na onéj chatczynnie czarny gawron kracze (Piękne widoki) [5, с. 344].

Kracz o wrono! Kracz! Ten co dziś karabin dźwiga pójdzie ci na zér (W obec wojny) [5, с. 344].

Символіка чорного ворона обумовлена його чорним кольором і різким криком. У Біблії ворон – нечиста птиця, оскільки не приніс звістки про землю Ною, а харчувався падаллю навколо ковчега, саме тому Ной проклинає ворона і робить його чорним. Таким чином ворон стає символом зла, загибеллі. Саме у цьому значенні назва цієї птиці неодноразово згадується в українських народних піснях.

Другий великий тематичний цикл – солдатське життя. Основні його мотиви: тяжке життя в казармі, виснажлива муштра, важкі побутові умови, мізерна платня. Особливо трагічним у солдатському житті був закон про жорстокі покарання за найменшу провину:

Nauczą pić błoto, z pleśnią jeść suchary,

I za łada głupstwo ciężkie znosić kary (Wojaka los) [5, с. 341].

Не витримуючи знущань, дехто закінчував життя самогубством, як бачимо в поезії "Z tęsknicy", де юнак знаходить спокій лише у водах глибокої річки.

Найстрашнішою сторінкою солдатського життя була війна. Автор відтворює в поезіях страхіття війни, кровопролиття, каліцтво, смерть воїнів на полі бою. На цьому тлі подається осмислення причин військових подій та реакцію на них з боку солдатів, які були втягнені у воєнні дії, щоб захищати чужі державницькі інтереси, тому автор засуджує війну:

Wojno! Wynalazku piekła!

Co śmierć siejesz z kroci paszcz,

Coś niejeden kraj oblekła

W swój płomienny straszny płaszcz (Wojna) [5, с. 357].

Будучи глибоко віруючою людиною, Л. Венгліньський засуджує війну. Війна для поета – це великий гріх: "w pacierzu Cię proszę: nie wódz na pokusy! A tu nas zmuszają Niemce, Rusy, Prusy bliźnich bić, mordować" (Ojcie nasz nowo-zacieżnego) [5, с. 342]. Синонімами до ключового слова війна є такі семи: ohyda, niewola, śmierć: "wojna – straszna to jest ohyda" (Wojacy) [5, с. 343]; "moja niewola!" (Ojcie nasz nowo-zacieżnego) [5, с. 341]; "wojna każda śmierci jest bramą" (Wojna) [5, с. 356]. Мотив іронічного сприйняття війни як пригоди життя (пор., в народних піснях) простежується в поезії "Wojsko na żoldzie": "o na wojnie bardziej hojnie. Dają jeść i pić, byle wroga bić" [5, с. 361]. Автор наводить народне прислів'я: "pociesz się przysłowiem: że śmierć jak i żona już z góry, od Boga nam jest przeznaczona" (Perswazyja wojaka) [5, с. 354].

Щодо повернення солдата додому, то найпоширенішим мотивом є мотив каліцтва:

Za mą wierność mam – medalik!

Za to'm zdrowiem ją opłacił:

W boju'm stracił rękę,

To nagroda cała

A dziś drugą zebrać trzeba,

Taką mam podziękę! (Dwie służby) [5, с. 357].

Безумовно, у віршах на військової тематику переважають мінорні мотиви, бо людям важко було змиритися з тим, що дужі, молоді хлопці змушені були відірватися від звичної, улюбленої хліборобської праці, багатьом з них довелося накласти головами на чужині, залишивши на рідній землі вдів і сиріт.

Якщо в народних солдатських чи рекрутських піснях серед жіночих образів популярним є образ дівчини, яка проводить, чекає на коханого, то Л. Венгліньський центральне місце відводить образу матері. Мати присутня під час провідів сина на службу: "bądź zdrow, synu drogi! Niech cię Bóg prowadzi", підтримує і заспокоює його: "nie płac już ...Tu tam w świecie wielkim oswoisz się łatwo" (Żale matki) [5, с. 339]. У вірші "Wojna" Л. Венгліньський

пише, що кожна мати заслуговує на всенародну шану та повагу, оскільки виховувала і віддала дітей у важкій для країни час для боротьби з ворогом.

Заслуговує на увагу в поетичному циклі солдатських пісень образ коня. Традиційно у фольклорі кінь є символом енергії й сили, пристрасті й інстинктів, а також відданості на полі бою та в праці. Предковічно коні були помічниками богів, воїнів, а також хліборобів. У поезії Л. Венгліньського кінь для воїна – це його товариш: “rozwesel się mój druhu! Czekaj, czekaj towarzyszu!” (Socius doloris) [5, с. 358]. У народному фольклорі воїни дуже любили своїх коней, називаючи їх не тільки нерозлучними товаришами, братами, але й вірними, пор., назву вірша “Wierny koń”. У цьому творі після загибелі юнака кінь сумує за господарем і вмирає на його могилі: “na grobie swego pana skonał – blisko drogich zwłok” [5, с. 360]. Мотив смерті коня разом з господарем знаходить своє підґрунтя в міфології. Як відомо, у давнину був звичай ховати коня разом з померлим, такий кінь мав служити господарю і в іншому світі.

Отже, рекрут або солдат в поезії Л. Венгліньського – це небагатий хлопець, який примусово вирушає на війну, його проводжають батьки. На війні зазнає різних тяжких поневірянь. Оскільки не може змиритися зі страшними реаліями інколи зневірюється і тікає з поля бою або закінчує життя самогубством, однак може бути й безтурботним і сприймати війну як пригоду. Поезії Л. Венгліньського близькі до народних пісень поєднанням архаїчних елементів (туга матері за рідним сином нагадує давні плачі, голосіння), з сучасними елементами, напр., назви сучасного на той час військового спорядження. Цікавим на нашу думку є відсутність оспівування солдатських подвигів на війні, тобто автор не виправдовує будь-які воєнні дії, що породжують насилля над людиною і призводять до людських втрат.

Символічними у цьому циклі віршів стають образи воїна, матері, війни, армії.

Як бачимо, Л. Венгліньський був поетом, який показував реальність війни і світу, понять добра і зла, героїства і страху, високого і нищого – усієї складної реальності його часу, що була пронизана очікуванням чогось надзвичайного. Реальність письменника жива, його образи і дійові особи живуть, страждають, сумніваються, борються. І в цій реальності відображається його епоха – епоха складна, але сповнена очікування нового і кращого.

Література:

1. Венгліньський Лев. Твори : у 2-х томах. Т. 1 : Вибрані поезії українською мовою. – К. : Університет “Україна”, 2011. – 800 с.
2. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур / А. Мойсієнко. – Умань, 2008. – 280 с.
3. Франко І. Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко. – Т. 47. – К. : Наукова думка, 1986.
4. Bracki A. Językowy obraz świata w tekstach słowiańskich pieśni ludowych / A. Bracki. – Gdańsk, 2009. – 286 s.
5. Węgliński L. Pieśni od znoju i z boju / L. Węgliński. – Kraków, 1885. – 402 s.